

ELS VIATGES DE LA MARE DE DÉU D'ESCALADEI

RAMON ALOGUÍN PALLACH

Stat crux dum volvitur orbis

RESUM

L'any 1906 tancava el monestir de la Grande Chartreuse a Grenoble (França) i els monjos cartoixans i l'elaboració del licor Chartreuse es van traslladar a Tarragona. Al convent de Tarragona van instal·lar la imatge de la Mare de Déu que es trobava a la façana de l'abandonada cartoixa d'Escaladei (Priorat). L'any 1995 els cartoixans ja havien tancat el monestir de Tarragona i retornat a França. Aquell any la imatge va ser col·locada de nou al seu emplaçament original.

ABSTRACT

After the closing of Grande Chartreuse's monastery in Grenoble (France) in 1905, Chartreuse Liqueur's production moved to Tarragona. A sculpture of a Virgin (which was in a facade of the abandoned monastery of Escaladei) was placed in Tarragona's Carthusian monastery. In 1995 the monks moved again to France and the sculpture returned to its original emplacement.

Paraules clau: Cartoixa, Chartreuse, Escaladei, escultura, licor Chartreuse, Priorat, Tarragona.

Keywords: *Cartoixa, Chartreuse, Escaladei, sculpture, liqueur Chartreuse, Priorat, Tarragona.*

1163-1835. La Cartoixa d'Escaladei

L'any 1163 els cartoixans, que procedien de Roine-Alps (França), van fundar al peu del Montsant la Cartoixa d'Escaladei. Amb plens poders cedit per la Corona, portaren endavant la seva missió de repoblació amb gran encert, centrant la producció del territori en la vinya i el vi. L'empremta dels monjos ha superat el pas dels temps: avui la Comarca és denominada Priorat, en coincidir aproximadament amb els antics dominis de la Cartoixa. També es diu Priorat la denominació d'origen del vi que s'hi produeix, que ha adquirit de fa temps una merescuda fama.

En el segle XVI es fa una intensa remodelació de la Cartoixa, introduint elements decoratius i arquitectònics del renaixement tardà. A les acaballes del segle, l'any 1599, es col·loca a la portalada principal la imatge de la Mare de Déu, esculpida per Antonio Navero¹. Poc se sap d'aquest escultor, probablement ell mateix cartoixà o molt relacionat amb l'orde. Veient el que ens ha arribat, podem afirmar que era un hàbil artista: la seva imatge està a l'altura de les més destacades talles de l'època. És una Verge amb el Nen al coll, de faccions dolces i realistes, amb delicat moviment de torsió en *contraposto* i dimensions monumentals: 2,50 metres d'alçada de bon marbre. La figura no és de volum rodó, sinó que la part posterior està tallada en un pla vertical, atès que no ha de ser visible des del peu de la fatxada.

Com la majoria de comunitats religioses d'Espanya, la Cartoixa es va tancar l'any 1835, en la desamortització de Mendizábal. Els cartoixans es van haver de repartir per altres països; les propietats foren subhastades i adquirides majoritàriament per famílies tarragonines (Piera, Gené, Rius). Els edificis de la Cartoixa van ser abandonats i saquejats, iniciant una lenta i progressiva ruïna de la que s'estan començant a recuperar.

1903. La Grande Chartreuse: de Grenoble a Tarragona

A Grenoble, a la Grande Chartreuse, es fabricava des de 1735 el licor del mateix nom, una mixtura d'herbes, d'alta graduació, que tenia molt d'èxit com estomacal o copa de final d'un bon àpat². De forma semblant als successors d'Escaladei, els cartoixans van ser desposseïts pel govern francès el 1903 i obligats a abandonar la que havia estat la seva casa durant segles. A més del problema de repartir les persones per diferents llocs relacionats amb l'orde es van haver d'enfrontar a un altre problema: com i on es podria continuar fabricant el licor³.

La resposta va ser senzilla. Ja des dels anys 50 del segle XIX, August de Muller, compatriota dels cartoixans, els hi subministrava l'esperit de vi que la seva empresa fabricava a Tarragona. La fassina, de considerables dimensions, l'havia situat de Muller a la Plaça dels Infants - carrer del Vapor, adquirint una fàbrica tèxtil que havia tancat després d'una vida breu (1855-1869). Muller hi va fer importants reformes, sobre tot després d'un incendi que va destruir totalment

1. OLIVÉ SERRET, E: *La Chartreuse de Tarragona de la fàbrica al convent*, Tarragona, 1991.

2. ROVIRA SORIANO, J.: "El elixir de la larga vida", *Diari de Tarragona*, 16 de maig de 2008.

3. ROVIRA SORIANO, J.: "El exilio de Tarragona de los padres de la Grande Chartreuse", *Diari de Tarragona*, 23 de febrer de 2014.

la coberta (34/1883⁴) i va promoure la remodelació total que és la que ens ha arribat, amb la torre del rellotge, i l'aspecte vagament alpí. La fàbrica del licor Chartreuse va iniciar l'activitat el mateix 1903, l'any de l'expulsió. Diversos religiosos, tots amb nom francès, van anar demanant autoritzacions per successives reformes, que es reflecteixen en els expedients municipals de llicències d'obres: Mathieu (18/1903), Deschaux (12/1906), Deschamps (38/1907), Francillon (19/1942).

1903-1933-1978. La cartoixa de Tarragona

Si bé podem suposar que adaptar la fassina a licorera no va ser complicat, el que sí que va portar no pocs problemes fou la instauració d'una cartoixa urbana a la plaça dels Infants. Les severes regles de l'orde exigeixen que cada monjo visqui tancat en una cel·la autosuficient, aïllat de la resta de la comunitat. Estructura ben peculiar que és perfectament visible a Escaladei. Per donar resposta a aquestes exigències, la planta segona de l'edifici es va compartimentar formant cel·les, posteriorment destruïdes, de les que són vestigis materials les diverses xemeneies, de mida domèstica, de cap manera industrials, que encara avui sobresurten de la teulada. També es va construir una capella, d'ús exclusiu de la comunitat. Per evitar circular per dins de la capella, que ocupava tota l'amplada de la planta, l'arquitecte Josep M. Pujol va dissenyar un balcó tancat, a la manera d'una tribuna, per on es desviava el pas de les persones que anaven d'una banda a una altra del cenobi. La tribuna ha estat restaurada en la darrera intervenció (2013) i és perfectament visible des del carrer del Vapor, amb el seu curiós revestiment de planxa de zinc treballada.

Resolt l'allotjament va ser necessari trobar un cementiri. Les cartoixes, com moltes altres comunitats aïllades, tenien els seu propis fossars a casa. Això ja no era possible a la Tarragona dels inicis del segle XX, per tant va ser precís reservar un espai al cementiri. Es conserva perfectament, tancat per una cleda que el separa dels enterraments del voltant. Com a curiositat, hi és enterrat Jules Jacquet, cònsol de Bèlgica que va evitar l'expropiació de la cartoixa l'any 1936, en declarar-la territori belga⁵.

La cartoixa va acollir els religiosos de l'any 1903 fins el 1933, tot i que la destil·leria va seguir funcionant després de la guerra, fins 1978, sempre sota la direcció tècnica dels cartoixans, que acudien de tant en tant per elaborar

4. Les referències són de diferents expedients de llicències d'obres de l'Arxiu Municipal de Tarragona.

5. VIDAL I ESTIVILL, J.: "A la memòria dels frares cartoixans", *Diari de Tarragona*, 12 de desembre de 1999. En un article escrupolosament redactat, el que fou els darrer treballador de la fàbrica ens ofereix el catàleg dels enterraments.

la fórmula magistral dels licors. En tot aquest temps, el licor Chartreuse es va identificar amb Tarragona.

1910. El primer viatge

Els propietaris de l'antiga Cartoixa d'Escaladei, conscients de l'estat d'abandonament del monestir, van proposar als cartoixans vinguts de França allotjar-se al Priorat. Els monjos, prudents, van preferir restar a Tarragona. Però acceptaren l'oferta d'acollir la Mare de Déu de la fatxada principal, que ja havia estat víctima d'algunes agressions de la gent del Priorat, encara disgustats amb els qui havien estat els seus senyors feudals. L'escultura va fer el primer recorregut, d'Escaladei a Tarragona, l'any 1910.

Els mitjans de l'època eren molt senzills, tot es va fer a força dels braços dels paletes i els llocs dels animals que, amb un llarg camí de cinquanta kilòmetres de carretera sense pavimentar i en estat deplorable, havien de trigar ben bé un parell de dies per fer la ruta.

La Verge fou dipositada en un jardí preparat *ex professo*, en un racó discret del complex de fàbrica i cartoixa. La decoració, molt pròpia dels jardins de l'època, s'ha conservat perfectament. Es va ornamentar la paret del fons amb una columna adossada que acaba en capitell en forma de palmera, suport de l'escultura. La presentació, vagament modernista, és dibuixada amb pedres que alternen els colors blanc i negre, formant un seguit de figures geomètriques decoratives. La jardineria no s'ha conservat, però per l'estat actual i per les fotografies, sembla ser que era de molt de nivell, amb un parell de palmeres i plantes diverses de flors i verd. Segons les imatges gràfiques que ens han arribat, es pot afirmar que era un lloc de repòs dels cartoixans, però també es permetia la visita de grups organitzats de persones, com fou el cas del II Congrés de Turisme de Catalunya, que es va fer a Tarragona els dies 26, 27 i 28 de març de 1921⁶.

1990. La Generalitat compra la Chartreuse

A partir de 1978, any en el que s'atura la fabricació, el complex va entrar en una etapa d'inactivitat. Tot i la bona voluntat dels propietaris, que hi van deixar permanentment algunes persones que en tenien cura, els edificis i les instal·lacions es van començar a degradar. El primer ajuntament democràtic, a partir de 1979, va iniciar contactes per adquirir-la, infructuosament. L'any 1990, va ser adquirida per la Generalitat de Catalunya, dins els seus programes d'augment

6. La fotografia dels congressistes al peu de la Mare de Déu s'ha publicat en diferents obres de divulgació d'imatges centenàries de la ciutat.

del patrimoni de la institució⁷. L'any 1990 la Generalitat era propietària de tots dos monuments: tant de la Chartreuse de Tarragona com de la Cartoixa d'Escaladei. Es donaven les condicions per fer el segon viatge.

1995. El segon viatge

La intenció inicial del Govern era instal·lar la seva Delegació de Tarragona a la Chartreuse, anàlogament de com s'havia fet en altres edificis històrics. Però les obres es van anar ajornant per diversos canvis de criteri en els equips de les conselleries fins que es va fer públic que, pel moment, no s'hi ubicaria la Delegació. Mentre, responsables del Museu de la Ciència de Catalunya havien retirat materials de la destil·leria històrica, que encara avui són dipositats en magatzems d'Igualada i Terrassa. En aquest escenari, la rehabilitació per museu o per dependències de l'administració o per totes dues coses, no es podia esperar en un termini curt.

L'any 1995 la Generalitat era propietària de totes dues cartoixes. El Departament de Cultura estava fent obres importants a Escaladei, de manera que el monument es podia visitar amb dignitat i estava degudament controlat. Era el moment per fer la proposta de retornar la Mare de Déu al seu lloc d'origen, de fer-li fer el segon viatge.

Jo mateix vaig suggerir-ho al meu immediat superior, el Cap dels Serveis Territorials, Joan Tortajada, que no només ho acceptà, sinó que s'hi va entusiasmar. Tot seguit havíem de convèncer al Director de l'Oficina de Gestió de Monuments, Esteve Mach. Aquest arquitecte era un enamorat d'Escaladei, de manera que comptar amb ell va ser immediat. Després, van ser necessaris alguns tràmits interdepartamentals entre Cultura i Governació, que es van superar sense entrebancs.

Posar fi a l'agulla va ser un procés complex, resultat de la suma d'un conjunt de petites actuacions coordinades i sincronitzades. És interessant remarcar que cap de les accions era ni excessivament llarga ni difícil, de manera que el presupost total no era excessiu, el que va aplanar molt el camí per materialitzar el trasllat⁸.

7. En el cas de Tarragona, a partir de 1982, es van adquirir edificis tant notables com la Casa Gaset (actual seu del Departament de Territori i Sostenibilitat), la Casa de la Generalitat (ara, seu dels Serveis Territorials del Departament de Cultura), l'antic Hotel Bea (enderrocat, en execució del Pla Especial Pilats de recuperació de la capçalera del circ romà) o el Castell d'Escornalbou. I finalment, la Cartoixa d'Escaladei (cedida, en la seva major part, pels propietaris).

8. La suma de les diverses intervencions va ser de 300.000 pts, ara foren vora 1.800 €, un cost més que ajustat. Vint-i-cinc anys no han passat debades.

13 de juny de 1995. Crònica del trasllat

En el mes de maig de 1995, l'empresa Pellicer SL va preparar una bastida per accedir a l'escultura, a la Chartreuse. Des d'aquest mitjà auxiliar les restauradores Misi Brunet i Anna Miralles van examinar l'estàtua, la van netejar (de colomassa sobre tot) i li repararen el nas a la Verge, lleugerament escapçat.

Mentrestant, a Escaladei es va muntar una altra bastida per poder fer un reconeixement de la fatxada, tot cercant evidències de possibles degradacions del suport, amb resultat negatiu. La bastida la va muntar la colla de paletes de Rafael Descarrega, de la Fatarella, que estava fent allí la gran teulada de l'antiga casa d'hostes i que, com és natural, es van encarregar del suport de la operació *in situ*⁹.

El trasllat, després de demanar l'assessorament de Francesc Tarrats, director del Museu Arqueològic i amb llarga experiència en moure peces delicades i voluminoses, el vàrem confiar a l'empresa Servicio Internacional de Transportes (SIT).

Un cop fetes les preparacions necessàries, el dia 13 de juny de 1995¹⁰ es va assenyalar per fer el trasllat, el que seria el segon viatge de la Mare de Déu. A primera hora del matí ens vam trobar, a l'edifici de la Plaça dels Infants, un camió amb grua per fer els moviments, un altre de caixa oberta pel transport, tres operaris de l'esmentada empresa SIT, les restauradores Brunet i Miralles, personal de suport de Pellicer SL, diversos funcionaris de Governació i de Cultura, Jordi Vidal (el darrer home de la Chartreuse a Tarragona, que es volia acomiadar de la seva molt estimada imatge), el dibuixant Josep Maria Pena, la meva ma dreta en tot el procés, i jo mateix, Ramon Aloguín, responsable tècnic del delicat transport.

Desmuntar la imatge no va presentar cap problema. Pel dinamòmetre de la grua vam poder verificar que la peça era de vora 2000 Kg de pes. En les imatges se'n pot apreciar l'escala monumental. Tal com ja sabíem, la peanya era una peça separada. Tant la imatge principal com la peanya estaven col·locades per gravetat, sense cap material d'adherència.

9. La restauració de la coberta de l'antiga hostatgeria va permetre allotjar-hi l'àrea d'acolliment: control d'accés, botiga, sala d'actes (amb audiovisual i maqueta), lavabos, i habitatge del conserge a la planta primera.

10. Casualment, el dia fixat pel trasllat, el 13 de juny, s'escau la diada del patró del paletes, Sant Antoni de Pàdua. Un excel·lent auguri per una tasca que no va ser tan senzilla com esperàvem. En ser una feina extraordinària va permetre la col·laboració, d'enginy i força, dels paletes de La Fatarella, que mai a la vida havien treballat el dia del patró. El Cap de la colla ho havia consultat amb el seu rector, que li va donar el *nihil obstat*. Deixem els seus noms per a la posteritat: Conrad Rius, Rogelio Jornet, Andreu i Rafael Descarrega (pare i fill).

La primera part estava feta, i eren només les nou tocases. Va seguir el trasllat per carretera que es va fer en una mica menys de 90 minuts. Mentre, les restauradores, Joan Tortajada i Esteve Mach, i en Josep M. Pena i jo ja havíem anat a la cartoixa. Allí ens esperava l'alcalde de la Morera de Montsant, Josep Miró, i Assumpció Peira, descendent dels propietaris que van donar l'escultura l'any 1910. A més, els vigilants del monument i un grup important de persones de la Conreria d'Escaladei, de Poboleda i del Priorat, que volien ser presents en el moment històric de la reposició, que precisament havíem fet pública amb temps suficient.

En Pena i jo vam tenir la precaució d'esperar, en els revols de la carretera vora Poboleda, la petita caravana dels vehicles del SIT, per precedir-los a la Cartoixa i formar una mínima distància de seguretat, per motius ben obvis de prevenció de riscos.

Per donar més dramatisme a l'acte, un cop descarregada l'estàtua, i ben assegurada amb les bragues de la grua en tot moment, vam autoritzar al públic a aproximar-se per veure de prop –i tocar, en molts casos- a la nouvinguda. Passada una estona prudencial, vam demanar al públic que s'enretirés de la zona de treball.

Calia procedir al inrevés: col·locar primer la base, que anava sota i era de dimensions molt més fàcils de manipular. Es va fer sense problemes, descarregant-la a la seva fornícula en sec, tal com havia estat sempre, però amb la precaució de faltar-la amb petites peces de plom, que l'anivellessin perfectament, amb lleuger pendent vers la cara interior. Ja amb la peanya al seu lloc, vam suspendre els treballs per anar dinar, deixant l'estàtua en posició horitzontal damunt traveses de fusta i vigilada en tot moment.

Abans de les 14:30 hores, érem a punt per continuar. Grua assegurada, ben repassades les bragues de subjecció i amunt. Però l'estàtua no va entrar a la fornícula. La portalada està dissenyada perquè la Verge resti ben encaixada en el seu allotjament. Hi un espai de maniobra, però és totalment insuficient. Van seguir alguns intents totalment infructuosos. El temps passava, i, a poc a poc, el públic va anar enretirant-se. Eren ben bé les 18 hores i la solució no era propera. No es podia ni intentar fer pendular l'escultura, la seva massa s'hauria descontrolat, xocant contra la fatxada, o, encara pitjor, contra la bastida on eren emparrats els paletes.

Vam tenir uns moments de reflexió i, en revisar atentament la fornícula, vam poder veure que hi havia dos forats en el terç superior, tots dos a la mateixa altura i amb el diàmetre suficient per enfilar-hi una sirga de bon diàmetre. Possiblement, per aquí havia passat la corda que va guiar la Mare de Déu quan es va col·locar quatre-cents anys endarrere; i que va ajudar a baixar-la pel seu primer viatge. Aquest sistema és el que havíem de fer servir.

Els paletes no van trigar gens en trobar una corda suficient. Enfil·lar-la pels forats primer, fent un vaga, i tornant a sortir pel forat segon, va ser una mica més lent. La imatge tampoc no va entrar en el primer intent, però va faltar tant poc que tots vam estar segurs que anàvem pel bon camí. Assegurar la posició i l'angle de les cordes que havien de tibar les parelles d'operaris, des del terra i a la cara contrària de la portalada, no es va poder aconseguir fins passats alguns intents. Quan es va poder establir exactament la posició correcta, la imatge va entrar perfectament en el seu lloc. Eren quarts de nou del vespre, el sol anava ja baix, però els que restàvem al lloc: les restauradores, els operaris de SIT, els paletes de La Fatarella, en Pena i jo, no estàvem cansats, l'èxit ens havia recompensat ben de sobres.

Epíleg

El dia 13 de juny era un divendres. En acabar l'operació, la imatge es va deixar coberta amb una tela de protecció. Al cap de poc, el dissabte 21, es va celebrar la inauguració solemne, amb la presència del President de la Generalitat, el M. H. Jordi Pujol i, com és natural, les principals autoritats de les contrades tarragonines. Aquesta, però, és una altra història.

Les intervencions de la Generalitat a Escaladei van seguir endavant. Feta l'àrea d'acolliment, es va restaurar una cel·la excavada, que s'inaugurà l'any 1998, també amb projecte i direcció tècnica meva. Més endavant, i ja sota projectes i direcció d'obres de l'arquitecte Carlos Brull, de l'Ametlla de Mar, davant d'un nodrit equip interdisciplinari, es va recuperar el claustre menor i el refectori, inaugurats l'any 2013, després d'anys d'excavacions. Els treballs han estat àmpliament explicats en les exposicions dels inicis d'enguany, 2020: *El temps retorna. 500 anys del Renaixement a la Catalunya Nova*. Ara mateix, segueixen les tasques d'estudi i restauració, amb el mateix equip professional.

Al seu torn, la Chartreuse allotja, des del curs 2013-14 l'Escola Oficial d'Idiomes de Tarragona, més algunes dependències de l'administració de la Generalitat a la segona planta. La restauració, que només ha abastat l'edifici principal de la plaça dels Infants - carrer Vapor, ha estat projectada pels arquitectes Víctor i Marc Seguí de Barcelona, que són pare i fill.

Tot i que els actuals responsables de la casa Chartreuse han demostrat el seu viu interès en participar en un museu del licor a Tarragona, els contactes que han establert amb les diverses administracions han estat, ara per ara, infructuosos.

1. Primer pla de la Mare de Déu d'Escaladei, a Tarragona l'any 1995.

2. El jardí de la Mare de Déu els anys 80 del segle passat i a l'actualitat, 2020.

3. Jordi Vidal Estivill, darrer treballador de la Chartreuse, s'acomia, emocionat, de la Mare de Déu.

4. Amb l'escultura en posició vertical, assegurada per la grua, les persones presents a l'acte saluden la nouvinguda. Misi Brunet, la restauradora, segueix fent la seva tasca per la part posterior.

5. SIT i paletes asseguren la imatge i primers intents infructuosos.

6. Croquis que justifica el sistema: les cordes, en tirar pel darrera la vertical de la grua, fan que l'escultura vagi entrant dins la fornícula, amb moviments cautelosos i molt pausats.

7. La ma alçada: senyal que pleguem: recollint les eines, al capvespre. S'ha complert la col·locació.

